

HET HOL

Lacaniaanse noot over onze architecturale conditie

Lezing op de studiedag "Wonen op drift: psychoanalyse en architectuur", georganiseerd door
Stichting Psychoanalyse & Cultuur, Archipel vzw & Universiteit Hasselt,
Gent, 1 december 2018

Marc De Kesel

Wanneer je beweert dat je met het uiteinde van
een scherpe pen een punt op papier zet, dan is
dat niet waar.

Leonardo da Vinci

1.

Heeft architectuur iets met psychoanalyse te maken? Niets, zo lijkt. Elk van beide kijkt precies de andere richting uit. Architectuur kijkt vooruit, psychoanalyse kijkt achterom. Architectuur houdt zich bezig met wat nog niet is, met het nieuwe. Ze tekent uit wat zal zijn, berekent de mogelijkheid ervan tot in de kleinste details en beschouwt zich als geslaagd wanneer ze haar plannen in de zelf geconstrueerde haard van het gerealiseerde feestelijk kan verbranden. Psychoanalyse daarentegen houdt zich bezig met wat was, met verleden en herinnering, en blijft daar, zo niet altijd, dan toch altijd tergend lang in verwijlen. Waarom is iets niet meer zoals het was, zo vraagt de analysant, en de analyticus duwt hem daarom helemaal terug in wat was. Alsof hij het als zijn taak ziet om zijn patiënt zo lang mogelijk verloren te laten lopen in de eindeloze verhalen van een oeverloos vroeger.

Als architectuur droomt, doet ze dat van de toekomst en heeft ze alles in huis om die droom ook waar te maken. Als psychoanalyse zich inlaat met dromen, is het haar nooit om de toekomst te doen, tenzij negatief. Haar analysanten dromen, ook van de toekomst, maar zelfs in die dromen, ook in de mooiste, zoekt de psychoanalyse naar trauma's. Want daar spreken dromen van, zo leert ze, onbewust dat wel, maar niet

minder reëel. En als dromen de toekomst uittekenen, dan zullen ook daar die onbewuste trauma's als donkere schikgodinnen de draden aaneen weven.

Heeft psychoanalyse dan echt niets met architectuur? Als we Freud erop nalezen, lijkt dat toch overdreven. Bij hem is de verwijzing naar architectuur in elk geval niet afwezig, al staat zij er nooit voor wat een analyticus *doet*, maar steeds voor datgene waarover hij het *heeft*. Architectuur is de metafoor voor het psychische dat door Freud aan een analyse wordt onderworpen.¹ De analyticus zoekt, in wat hij op zijn sofa aan vrije associaties te horen krijgt, naar de structuur – de “architectuur” – van wie of wat daar aan het spreken is. En deze architectuur is altijd die van een ruïne, van een of meerdere lagen die onder wat de patiënt vertelt verborgen liggen en die – daarom zijn ze ruïne – het psychisch leven van die patiënt overhoop halen. De analyticus is geen architect, maar een archeoloog: hij benut zijn kennis van de architectuur om te zien wat onder de ruïnes aan ‘archè’ verborgen ligt – een *archè* dat niet het mooie archetypische nulpunt prijsgeeft van waaruit de hele constructie zich laat begrijpen, maar de traumata die de ruïne maken tot wat ze is: een onherstelbaar teken van, precies, haar onherstelbaarheid.

2.

Freud is geïnteresseerd in architectuur want geïnteresseerd in de architectuur van de ziel. De metafoor is belangrijker dan op het eerste gezicht lijkt, en wel omdat hij wel beschouwd niet helemaal opgaat. Voor Freud is er immers niet zoiets als een ziel in de zin waarop wij het woord spontaan verstaan: een instantie waarop ons voelen, denken en beleven teruggaat en een zekere substantie bezit waarvan we de structuur – de architectuur – kunnen blootleggen. Er moet wel iets zijn waarop ons voelen, denken en beleven teruggaat, dat wel. Maar of dat een instantie is, een entiteit, een substantie of hoe je het ook noemt, is nog maar de vraag. Dat voelen, denken en beleven trekken wel een spoor in diegene die voelt, denkt en beleeft, en geeft hem het gevoel op één iets terug te gaan, één iets dat met hemzelf samenvalt en zijn identiteit of subject is; maar juist de psychoanalyse komt tot de conclusie dat, als iemand met dit subject overhoop ligt, hij dat maar uiterst moeilijk terug kan vinden, en al helemaal niet als een vaste entiteit, een rots waarop hij zichzelf, na het gevoel te verdrinken in zijn problemen, weer

¹ Reeds in *Manuscript L* en *Manuscript M*, twee van de schetsmatige essays die Freud af en toe insloot bij zijn brieven aan Wilhelm Fliess in de jaren negentig van de negentiende eeuw, gaat het over “Architectuur van de hystérie”. Freud 2006/1: 299; 302. Zie ook 2006/3: 193.

helemaal en voorgoed op het droge kan krijgen. En wat hij dan terugvindt, is inderdaad geen rots, maar veeleer een op listen van lust en libido drijvend referentiepunt dat zich aan elke greep, aan elke kwalificering van 'iets' – van een 'ziel' bijvoorbeeld – onttrekt en daarom inderdaad onbewust moet worden genoemd, in de harde, tragische en traumatische zin van het woord. Hoe kun je in verband met dit referentiepunt überhaupt van een 'architectuur' gewagen? Het is inderdaad geen gekke vraag.

3.

Vroeger, toen dat 'punt' nog als een ziel werd gedacht, kon je er wel in architecturale termen over spreken. De ziel was 'iets'; exacter, het was datgene wat iets maakte tot was het is. In de middeleeuwse, meer bepaald aristotelische manier van denken was de ziel datgene wat alles dat is bezielde. Alles was bezielde – lees: gevormde – stof, en de term voor de bezielende, vormende instantie was 'ziel'. In die zin was de ziel de 'archè', dit wil zeggen het beginsel van elk zijnde. Elk zijnde 'was' in de zin dat het zichzelf 'bewoog', lees: dat het zijn materie vorm gaf, en bij de zichtbaar zichzelf bewegende wezens – in het middeleeuws Latijn: de 'animales' – sprak men, om die bewegende instantie aan te duiden, van 'anima', 'ziel'. De ziel was de 'architect' van elk zijnde.

De architectuur van de menselijke ziel natrekken is nooit eenvoudig geweest, maar onmogelijk was het niet, omdat die ziel haar essentie gemeen had met de ziel van alles wat is. Door de architectuur van de dingen om ons heen te ontdekken, konden we die van onze ziel op het spoor komen. Zowel in de ziel van de dingen rondom ons als in onze eigen ziel konden we de "archè" op het spoor komen die ons geconcipieerd, uitgetekend en gefabriceerd had. En die 'archè' was in ons gelegd door de architect van alles wat is, God.

Rond 1400 ontdekte men *De architectura libri decem* (*Over architectuur in tien delen*), een geschrift van een architect uit de eerste eeuw voor onze tijdrekening, Marcus Vitruvius Pollio.² Het boek gaf tekst en uitleg bij het klassiek-antieke harmonie-ideaal. De delen van een tempelgebouw, zo schrijft Vitruvius ergens, dienen proportioneel harmonisch gecomponeerd en die proporties kun je vinden in die van het menselijk lichaam. Leonardo da Vinci en zijn kring putten uitvoerig uit het boek dat in 1480 voor

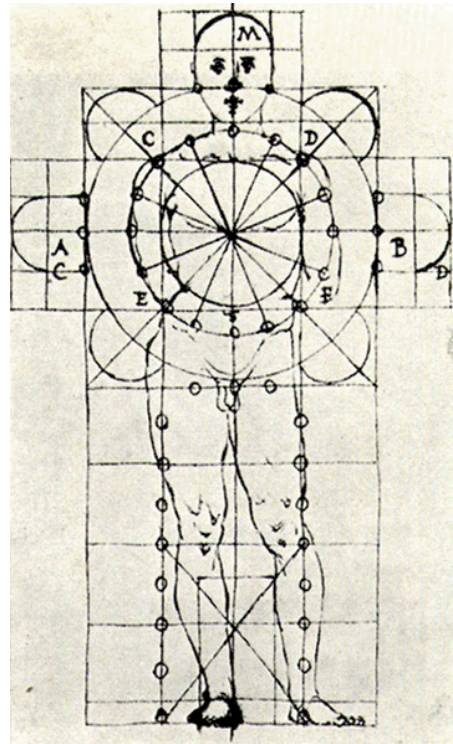
² Indra Kagis McEwen, *Vitruvius: Writing the body of Architecture*, Boston: MIT Press, 2003. Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, vertaling Morris Hicky Morgan, New York: Dover 1960. Zie ook: Walter Isaacson, *Leonardo da Vinci. De biografie*, vertaling Rob de Ridder, Houten: Het Spectrum, 2018, p. 172-175.

het eerst verscheen. Francesco di Giorgio (1439-1501), vriend van Leonardo en vertaler van Vitruvius' boek, liet een paar tekeningen na waar hij een basiliek en een mannelijk naakt mooi harmonisch op elkaar legt. Je kunt er het aan de Grieken ontleende adagio in lezen dat 'de mens de maat van alle dingen' is, maar dit wil tegelijk ook zeggen dat de maat van de dingen die van de mens aangeeft. Dat, zo vertaalde de renaissance, de gulden snede de maat is voor mens en natuur samen. En dat de maat die in de ziel heerst, alles met die gulden maat te maken had.

Microcosmos en macrocosmos weerspiegelden elkaar. De wereld buiten gaf een beeld van de roerselen binnen. De ziel liet zich aflezen uit de architectuur van natuur en cultuur. Het is een oud idee, gedragen en gevoed door een hele batterij Griekse filosofie, versterkt door het christelijk middeleeuws denken, en ook in de moderniteit persisteerde dit idee nog hardnekkig. Zelfs in de psychoanalyse. Denk maar aan Gustave Jung. 'Libido' was voor hem een energie, aristotelisch opgevat (maar helaas door hemzelf niet als zodanig gethematiseerd), die de menselijke ziel gemeen had met de wereld buiten hem, met de kosmos, met de geschiedenis, met de religies, et cetera.³

Niets van dit alles bij Freud. Precies niet.

Geen vitalistisch en substantieel opgevatte energie stuwt de mens, maar een polymorf pervers lustprincipe, dit wil zeggen een lust die alle natuurlijk-energetische reactieformaties van het organisme perverteert en/of subverteert. Datgene van waaruit de mens leeft – wat men altijd met 'ziel' heeft aangeduid – vat Freud op als een punt van waaruit de mens niet met zijn levensfuncties samenvalt, maar ermee 'speelt'. En dat 'spel' gaat niet terug op een substantie, een 'ziel', zelfs niet op een zelf, ook niet het louter formele 'zelf' dat het darwiniaanse zelfbehoudsprincipe postuleert. De mens gaat niet terug op een zelfbehoud, maar op wat – in principe zelfloos – met dat zelfbehoud

Francesco di Giorgio, *De zogenaamd vitruvische man*

³ Zie onder meer: het tweede hoofdstuk in Carl Gustav Jung (1947), *Psychology of the Unconscious*, New York: Dodd, Mead & Company.

speelt en zodoende alles wat aan zelf is opgebouwd evengoed kan verspillen of doen teloorgaan.

Wat vroeger 'ziel' heette, is voor de psychoanalyse het punt van waaruit het lustwezen zijn eigen constructie ondermijnt of, deftiger uitgedrukt, deconstrueert. En de vraag hier is of 'architectuur' – metaforisch of anderszins – iets kan bijbrengen om dat punt te articuleren. Of, wat op hetzelfde neerkomt: biedt 'architectuur' de psychoanalyse een adequate metafoor om iets te zeggen over 'ziel', 'psyche' of, preciezer uitgedrukt: over het psychische, het subjectieve?

Van een punt zelf valt geen architectuur te maken. En dat punt valt ook niet af te leiden uit de spiegel die de buitenwereld voorhoudt. Freuds psychoanalyse omhelst zonder reserve de typisch moderne premisse, met name dat micro- en macrokosmos elkaar niet weerspiegelen, dat er geen gemene maat te ontwaren is tussen mens en wereld (een maat die de hele middeleeuwen lang alsook in de renaissance de handtekening van 'God' droeg). Natuurlijk weet de mens zich in de natuur te herkennen en vergaapt hij zich aan het sociale leven van chimpansees en de erotische exploten van bonobo's alsof ze hem een spiegel voorhouden, maar het *punt van waaruit* hij in hen zichzelf herkent, vindt hij in hen niet terug.

4.

Van dat punt valt geen architectuur te maken. Wat niet betekent dat dit punt geen deel kan uitmaken van een architectuur. In die hoedanigheid kan het er zelfs de basis van zijn, zij het de onzichtbare basis. Zo luidt trouwens reeds Leonardo de Vinci's definitie van het punt. Het is datgene "in de natuur of de menselijke geest" waaraan niets "ten grondslag" ligt, datgene wat daarom de basis vormt van de geometrie, maar dat je niet kunt tekenen.⁴

Er is geen architectuur van een punt te maken, maar een punt is daarom wel de basis van de architectuur, want van de geometrie – een basaal punt wel te verstaan dat

⁴ "Dus is de punt het eerste beginsel van de geometrie; in de natuur of in de menselijke geest kan niets bestaan wat ten grondslag ligt aan een punt. Wanneer je beweert dat je met het uiteinde van een scherpe pen een punt op papier zet, dan is dat niet waar. Het is eerder een oppervlak rond een centrum, waarin een punt zetelt. En die punt vormt geen deel van de materie van het oppervlak – en als alle punten uit het universum konden worden verenigd, zouden zij nog steeds niet het kleinste deel uitmaken van een oppervlak. En als je je een geheel voorstelt dat is samengesteld uit duizend punten, en een deel ervan deelt door duizend, dan kun je goed zeggen dat zo'n deel gelijk is aan het geheel. En dat is te bewijzen met nul, oftewel niets, de tiende figuur van de rekenkunde [...]." Leonardo da Vinci, *Boek over de schilderkunst. Een selectie*, met voorwoord van Michael W. Kwakkelstein, vertaling door Kees de Vries, Amsterdam: Nieuwezijds, 2018, p. 1-2.

in de architectuur alleen als afwezig op te nemen is. Alsof de hele constructie is gebouwd rond wat aan het gebouw ontsnapt.

Het klinkt weinig elegant, maar contra-intuïtief is het niet. Wat een gebouw maakt tot wat het is, is het feit dat je erin kunt, dat het hol is van binnen. Het is de structuur – de archi-structuur, de archi-techniek – van elk artefact. Ook van de alleroudste artefacten die we op archeologische vindplaatsen aantreffen. Van een vaas bijvoorbeeld. Wat is een vaas anders dan een omtrek-oppervlak dat zijn ‘essentie’ te danken heeft aan zijn leegte binnenin. Het is het holle binnenin de vaas die haar maakt tot wat ze is. Van die holte als zodanig is geen architectuur te maken, maar het ze is wel de basis van de architectuur die de vaas is. Of van de architectuur van een huis, een woonst.

Een huis is een holte, een hol. Ooit was dat bijzonder duidelijk omdat het letterlijk niets anders was. Niets anders dan een hol in de rotswand of in een aarden berm waar de homo sapiens beschutting zocht en aan het project begon dat vandaag door een legioen architecten begeleid wordt en ‘wonen’ heet. En wat de mens maakt als hij dingen maakt, vazen bijvoorbeeld, zijn nabootsingen van zijn eigen wonen, van zijn eigen conditie in het zijn.

Die nabootsing is niet die tussen micro- en macrokosmos. Toch niet in de zin dat de mens de mimesis is van de natuur omdat ze beide dezelfde essentie, hetzelfde zijn en wezen delen. De mimesis is niet die tussen mens en natuur, maar die tussen mens en artefact. De mens herhaalt in wat hij maakt de conditie waarin hij zelf verkeert.

Het is een lacaniaanse gedachte. Wat is de basale conditie van de mens, volgens Lacan? Wat maakt een mens tot wie of wat hij is? Niet zijn natuur, maar zijn polymorf perverse afstand tegenover de natuur, zijn lustspel met zijn levensfunctie, een spel dat in extremis ook met het leven zelf speelt. Het punt van waaruit hij dat spel speelt is niet zijn substantiële zelf, zijn wezen of ziel. Het is een onwezenlijk punt zonder substantie – het punt, zo zal ik in mijn boek uitleggen dat in januari verschijnt, waaraan Baron von Münchhausen zich aan zijn pruik omhoog trok toen hij met paard en al in de rivier terechtgekomen was.⁵

Wie zijn wij? Die vraag zelf verraadt de oerleugen die erin wordt verdrongen: dat er een ‘wezen’ zou zijn die aan ons ten grondslag ligt. Die wezenlijke grondslag is er niet

⁵ Marc De Kesel (2019), *Het Münchhausenparadigma. Waarom Freud & Lacan ertoe doen*, Nijmegen: Vantilt.

en daarom moet de vraag op zich al anders worden geformuleerd. Wie zijn we? wordt: waar staan we? Waar stelt de vraag ons waarmee we naar onszelf vragen? Waar positioneert het verhaal ons waarmee we onszelf ter sprake brengen of door anderen ter sprake gebracht worden? Wij bestaan maar als 'wij' – als 'identiteit', als het 'ik' waarvoor wij ons houden – voor zover we in die hoedanigheid door anderen erkend worden. En Lacan gaat nog een stap verder, want het hangt niet af van de bewuste erkenning door de anderen, maar van het onbewuste dat die anderen met elkaar delen – het onbewuste wel te verstaan in zijn puur *materiële* dimensie. We bestaan maar voor zover een betekenaar ons voor een andere betekenaar representeert, zo definieert Lacan op een bepaald moment het concept 'betekenaar' maar formuleert hij in feite een definitie van het subject. ⁶

Onze ziel, onze identiteit, diegene die 'ik' zegt tegen ons als we het over onszelf hebben: die is nooit present bij zichzelf, die bestaat maar als gerepresenteerd, als waar betekenaars naar verwijzen. Is onze ziel dan een betekenaar? Nee, het is datgene waar betekenaars naar verwijzen, en nooit ophouden te verwijzen. Het reële waarnaar zij verwijzen blijft zich aan die verwijzing onttrekken. Het reële blijft een holte waarrond die betekenaars niet ophouden te cirkelen. Ons 'echte' – in de zin van reële – 'zelf' is die holte.

Wij wonen in de taal, maar wie daar wonen bestaan maar dankzij die woonst. Die taal, die woonst, is letterlijk onze architectuur, datgene wat ons fabriceert als 'archè', als wat functioneert als een beginsel, maar in feite gefabriceerd is.

Wat betekent dat onze plaats in principe die van een 'buiten' is. We leven in en dankzij de taal, maar we vallen er niet meer samen, we blijven diegenen waarnaar die taal nooit anders dan verwijst als naar iets/iemand 'anders'.

Een van Kafka's verhalen brengt dit principiële 'buiten' waarrond onze architecturale conditie zich ophoudt, op een rake manier in beeld. De titel van het (overigens onvoltooide) verhaal is: "Der Bau", de bouw, de constructie, in de Nederlandse uitgave wat vrij, maar niet onterecht vertaald als "Het hol".⁷ Een niet nader gedefinieerd dierachtig wezen – de lezer denkt onvermijdelijk aan een mol – wil zich een veilig hol graven waar het zich helemaal veilig kan voelen. Het hol wordt inderdaad een "bau", een constructie, want steeds weer past de bewoner het gangenstelsel bij zodat hij

⁶ Zo luidt het in de laatste zinnen van de les van 6 december 1961 in het alsnog onuitgegeven *Séminaire IX, L'identification, 1961-62*.

⁷ Franz Kafka (1983), *Verzameld werk*, Amsterdam: Querido, p. 967-996.

mogelijke belagers voor kan zijn in hun poging zijn huisvrede te breken. Hij ontwikkelt een bijzonder scherp gehoor en bij elk nieuw geluid voelt hij zich genoodzaakt zijn constructie steeds verder en gesofisticeerder uit te bouwen. Het wordt – typisch Kafka – een ware obsessie: de holbewoner vult zijn dagen met luisteren, dus stil zijn, zó stil zijn dat hij ook echt de stilte kan horen, wat natuurlijk niet lukt, en het feit dat hij iets hoort, wakkert zijn angst alleen nog maar aan, dwingt hem ertoe om weer eens zijn constructie uit te breiden. Tot hij op den duur maar één veilige plaats meer weet, een plaats waar hij zeker is dat niemand hem zal weten te vinden omdat het in niemands hoofd zal opkomen hem daar te zoeken: ten einde raad installeert hij zich in de buitenlucht, helemaal buiten zijn hol.

De holbewoner heeft, zo je wil, de ware plaats in zijn huis gevonden. Nadat hij dat huis eindeloos heeft omgebouwd om het tot een ruimte te maken waar hij helemaal alleen bij zichzelf en dus helemaal ‘thuis’ kan zijn, vindt hij die plaats *buiten* het huis. Hij vindt met andere woorden het buiten waar hij in zijn huis/hol altijd al was. Zijn huis was een “Bau”, en wat die bouw maakt tot wat hij was, wat die constructie leefbaar en tot een plaats voor de mens maakte, was haar holte, het buiten dat ze binnenin altijd al was.

Wat de wereld – en ook onze gebouwen – leefbaar maakt, is de leegte waarrond ze gebouwd is. Daar in die leegte – en slechts in die leegte – kunnen we zijn wie we zijn: wezens die ook rond een leegte gebouwd zijn, wezens die, als ze naar zichzelf zoeken, zichzelf vinden buiten zichzelf, in een andersheid die ze zich niet kunnen toe-eigenen, in een extimiteit die hen zo intiem is dat zij hen ontsnapt en slechts in een onherroepelijk buiten laat vinden.

5.

Wat hebben een architect en een psychoanalyticus – of anderssoortige psychotherapeut – met elkaar gemeen? Ze worden beide aangesproken met een vraag. Bouw mij een huis waar ik thuis kan zijn, krijgt de architect te horen. Ik voel me niet meer thuis bij mezelf, doe daar iets aan, hoort de therapeut. De ‘leegte’ waarvan hierboven zo vaak sprake was: het is niet meteen van die aard dat je dat je cliënt of patiënt aan kunt prijzen. Als de architect zijn cliënten zegt dat hij voor hem of haar een aangename leegte gaat bouwen, zal hij zijn bureau snel moeten sluiten, vrees ik. En als de therapeut de patiënt warm maart voor zijn therapie door hem een heerlijke leegte in het vooruitzicht te stellen, wacht hem hoogstwaarschijnlijk hetzelfde lot.

En toch is dit wat in beide gevallen moet gebeuren. Voor hij het goed en wel beseft, neemt de architect de positie in waarin hij niet alleen het huis, maar ook het thuis van zijn cliënt wil bouwen. Hij wil tenslotte aan het verlangen van zijn cliënt tegemoet komen en hem het huis bouwen waar hij van droomt. En staat hij niet op de plaats van een 'arche', van een begin, een startpunt van waaruit hij als uit het niets iets nieuws kan bouwen en ongehinderd de verlangens die zijn cliënt op tafel legt tot in de details kan vervullen. Meer nog: met al zijn ervaring weet hij beter wat zijn cliënt nodig heeft om zich in zijn huis thuis te voelen en kan hij daarom ook de verlangens van die cliënt zo nodig zelfs wat bijsturen.

Van de therapeut – en zeker van de psychoanalyticus – kan de architect leren dat het met het verlangens van zijn cliënt – en van de mens in het algemeen – niet zo gaat als hij zich graag voorstelt. De mens zit vol verlangens, verlangens die hij alle stellig wil bevredigen. Maar als psychoanalytici als Freud en Lacan één ding door hebben, is het dat de mens niet zozeer van de bevrediging van die verlangens leeft als wel van het brandend houden ervan. De basisconditie van ons bestaan is te verlangen, en elke bevrediging is maar leefbaar in zoverre ze vluchtig is en snel de machinerie van het verlangen opnieuw in gang zet. Die conditie is niet iets waar we ons zonder meer bewust van zijn. Ze werkt maar in de mate ze onbewust blijft. Bewust willen we natuurlijk bevrediging, bewust willen we niet verlangen, maar verlangens bevredigen. Maar zoiets werkt slechts omdat we onbewust alleen maar verlangen om te verlangen, om te blijven verlangen.

De 'leegte' waarvan hierboven zo vaak sprake was, gaat daar over. De mens is niet zomaar wij hij is, hij verlangt (iemand) te zijn, (iets) te hebben. Met andere woorden de mens *is* verlangen – ook verlangen naar zichzelf. Of nog anders uitgedrukt: tussen de mens en zichzelf gaapt een kloof, een leegte, en zijn bestaan vindt zijn grond precies in deze leegte, in dit niet samenvallen met zichzelf, in zijn verlangen.

Als, in een psychoanalytische kuur, de analysant zijn analysticus vraagt hem te helpen zich opnieuw thuis te voelen bij zichzelf, moet die laatste goed beseffen dat hij tot dat 'thuis' van zijn analysant geen toegang heeft. Dat 'thuis' is 'leegte' tussen de analysant en zichzelf, en daar heeft ook de analysant niet echt toegang toe. Daarin leeft hij, dat wel, zij het door precies niet met die leegte bezig te zijn, maar met die in te vullen – psychoanalytisch uitgedrukt: met die leegte te verdringen. Dat hij zich niet meer thuis voelt bij zichzelf, dat hij met 'zichzelf' problemen heeft, probeert de patiënt eerst op te

lossen door die leegte nieuwe invullingen te geven (lees: hij herorganiseert de verdringing van die leegte). Pas wanneer dit niet meer lukt, pas wanneer hij zich niet meer thuis voelt in dat 'thuis' van hem, pas dan gaat hij in therapie en klopt hij bijvoorbeeld bij een analyticus aan. Die laatste wordt dan aangesproken om zijn patiënt opnieuw een 'thuis' te geven, hem opnieuw toe te laten 'zichzelf' te kunnen zijn, zich bij zichzelf thuis te voelen. Dat 'thuis', dat 'zelf' kan de analyticus hem niet geven, hij kan hem alleen begeleiden op een pas die leidt naar een punt waar zijn patiënt geconfronteerd wordt met de afstand – de 'leegte' - tussen hem en hemzelf of, wat op hetzelfde neerkomt, met zijn verlangen. Niet met zijn verlangens, dit wil zeggen met alles waarmee zijn verlangen in te vullen is, maar met zijn verlangen, met het feit dat hij verlangen *is*, met het feit dat zijn bestaan samenvalt met het niet-samenvallen met zichzelf. Die leegte, dit is het enige wat een psychotherapie aan haar patiënt te bieden heeft. Het is niet wat de patiënt bewust vraagt, maar onbewust is dat het enige wat hem opnieuw kan verzoenen met dat 'zelf' waarmee hij zo in de knoei zit. Het is het enige wat hem opnieuw de ruimte – de afstand, de leegte – kan bieden tussen hem en hemzelf. Die ruimte is voorwaarde om zichzelf te kunnen zijn.

De therapeut is geen architect: hij kan de ruimte waarin de patiënt zichzelf kan zijn niet zelf bouwen, laat staan invullen, hoe graag hij dat zou willen. En hoe graag de patiënt dit zelf zou willen. In die zin moet een goede therapie haar patiënt altijd op de een of ander manier frustreren: ze kan hem niet geven wat hij verlangt, ze kan hem alleen het verlangen geven – of exacter: teruggeven, wat dat verlangen was altijd al dat van de patiënt, alleen wilde hij ervan af, wilde hij niet meer die kloof zijn die tussen hem en hemzelf gaapte, wilde hij eindelijk helemaal zichzelf zijn. Wat een therapie aan zijn patiënt kan geven is enkel een soort verzoening met het feit dat hij nooit helemaal zichzelf is en dat zijn enige zelf erin bestaat een eigen manier te vinden om nooit helemaal zichzelf te zijn.

De verleiding die de therapeut besluit, is ook de architect niet vreemd. Hij moet zijn cliënt een huis bouwen en, en onderhuids klinkt bij zijn cliënt onbewust te vraag door dat een 'thuis' wil gebouwd zien. Het concept 'leegte' dat hierboven naar voren is geschoven is een theoretisch instrument die de architect tegen deze verleiding kan wapenen. Ook al verraadt zijn naam dat hij iets met 'arche', met 'beginsel' te maken heeft, de architect is niet in staat het gebouw waar hij om gevraagd is vanuit zijn beginsel te ontwerpen. Dat beginsel is de 'leegte', de afstand die het gebouw heeft ten

aanzien van het 'zelf' dat architect en cliënt daaraan toedichten. Alleen die leegte is het beginsel van waaruit gebouwd moet worden, een moeilijk beginsel, dat alleen deconstructief, verstoren kan werken, maar niettemin de kern van het hele architecturale proces betreft.

*